

Politicus uit hartstocht

Open Domein nr. 46

Piet Hagen

Politicus uit hartstocht

Biografie van Pieter Jelles Troelstra

Uitgeverij De Arbeiderspers · Amsterdam · Antwerpen

Dit boek kwam tot stand met financiële steun van

Amsterdams Fonds voor de Kunst
Democratie en Media
Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten
Je Maintiendrai-Friesland
Partij van de Arbeid
Prins Bernhard Cultuurfonds

De illustraties zijn, tenzij anders vermeld, afkomstig van

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam
Tresoar, Leeuwarden

Websites

Op www.iisg.nl/troelstra vindt men behalve honderden foto's en politieke cartoons o.a. de inventaris van het Troelstra-archief en een beknopte chronologie van zijn leven.

Via www.tresoar.nl>Friese schrijvers>Troelstra krijgt men toegang tot een collectie foto's, handschriften, brieven en andere documenten.

Copyright © 2010 Piet Hagen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam. *No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Herengracht 370-372, 1016 CH Amsterdam.*

Omslagontwerp: Steven van der Gaauw
Foto omslag: Troelstra spreekt demonstranten toe op de tweede Rode Dinsdag in Den Haag (1912); foto Spaarnestad Photo

ISBN 978 90 295 7216 3 / NUR 681

www.arbeiderspers.nl

*In 't diepste willen van mijn hart
moest ik mij vaak vergissen.*

Pieter Jelles Troelstra
in *It âlde doarp* (1909)

*Troelstra is een genie maar een vermoeiend genie,
van een soort dat ik nog nooit ontmoet heb, af en toe opgaande in
lichtelaaie van geestdrift en politieke hartstocht, heel op zijn eentje,
als hij komt op punten waarop hij gloeit.*

Koningin Wilhelmina
aan Emma, 6 juli 1913

*Men kan niet tegelijk zijn een revolutionair
en een parlementair socialist.*

Minister P. W. A. Cort van der Linden
in de Tweede Kamer, 14 juni 1898

*Alleen daar kan de hartstocht heilzaam
en revolutionair werken,
waar zij het vuur is in de locomotief,
terwijl het verstand
als machinist dienst doet.*

Pieter Jelles Troelstra
in *De Baanbreker*, 4 januari 1896

Inhoud

Inleiding 13

1. Jeugd in Friesland (1860-1882)

HEITELÂN 19

Sporen 19 – Friese afkomst 20 – Bovenhuis 22 – Het oude dorp 24 – Jongensparadijs 26 – Romantiek 27 – Maria met kind 29 – Op kantoor 32 – Terug naar de stad 34 – Vader in de politiek 36 – Standsverschil 38 – Tweede moeder 39 – Persdelict 40 – Conflict met vader 44 – Platonische liefde 46 – Naar het gymnasium 46 – Literaire bagage 48 – *Kraft und Stoff* 50 – De sociale kwestie 52 – Vroege gedichten 53 – Alde Foekje 57 – *It jonge Fryslân* 60 – Gysbert Japiks 63 – Journalistieke ambitie 65 – Vader en zoon 66 – Rechtsgevoel 68

2. Student in Groningen (1882-1888)

WILDE HAREN 70

Klikspaan 70 – Groentijd 71 – Verenigingsleven 74 – Hoogleraren 77 – Wasgoed 79 – Minerva en de almanak 81 – Waarom heb je geen hart? 84 – Maskerade 87 – Het studentenbal 88 – Sjoukje Bokma de Boer 91 – De verloving 93 – Wonderbloem 95 – De hoge brug 97 – *Nij Frysk Lieteboek* 98 – Liberaal en vrijmetselaar 100 – Politiek en journalistiek 101 – *Foei, Lútsen!* 103 – Propagandist 105 – Gelukwens aan Willem III 106 – Ridder van het ideaal 108 – *For hûs en hiem* 109 – *Oan 'e Fryske memmen* 111 – Is er een God? 112 – Promotie 113 – Huwelijk 114 – Rollenspel 115

3. Advocaat in Leeuwarden (1888-1892)

EEN NIEUWE TIJD 118

Een jong gezin 118 – Sociale advocatuur 120 – Ferdinand Domela Nieuwenhuis 122 – Bekering 124 – *In nije tiid* 126 – *Innere Sammlung* 129 – Sollicitaties 130 – Broedertrouw 132 – Friezen contra Domela 134 – Confrontatie 136 – Botsende visies 138 – *De Sneeker Courant* 139 – Erfurt 143 – Toenadering tot de SDB 144 – Dynamiet 145 – Koninginnenbezoek 147 – Spreekbeurten 149 – Kiesrecht-demonstratie 150 – Klassenjustitie 152 – De zaak-Poutsma 155 – Honger en

schrik 157 – Ziekte van Sjoukje 159 – *De Nieuwe Tijd* 163 – *Farwol myn heitelân* 165 – Sprong in het duister 166

4. Vreemdeling in Amsterdam (1893)

ARBEIDERS CONTRA HEREN 169

Een bruisende stad 169 – Hoeden en petten 171 – Het gekras der raven 173 – Constantia 174 – De slag om de Damstraat 177 – Congres in Zürich 178 – Panama-schandaal 181 – Gloeiend temperament 182 – Conflict bij *De Nieuwe Tijd* 184 – Ignaz Bahlmann 186 – Vrouwenkwestie 188 – SDB-congres 190 – Aftocht 192

5. Propagandist in Utrecht (1894-1897)

DE BAANBREKER 194

Een kleine kolonie 194 – *De Baanbreker* 195 – Propagandatochten 199 – Advocaat-propagandist 201 – Dirk, Hendrika en Rensje 202 – Tak van Poortvliet 205 – Kiesverenigingen 207 – Veertig stemmen 208 – Oprichting SDAP 209 – In het hol van de leeuw 214 – Takkiaanse wapenschouw 216 – Pastoor Ariëns 218 – *De Sociaaldemokraat* 219 – Programma 222 – Agrarische kwestie 224 – Congres in Londen 225 – Afrekening met Domela 228 – Verkiezingscampagne 229 – Veldtocht 231 – Slotoffensief 233 – Een zegekreet 235 – Het klompenbataljon 237 – Geldzorgen 238 – Zitbaden 242 – De Thorntons 243 – Partijleider 245

6. Afgevaardigde van Tietjerksteradeel (1897-1901)

DE MAGNEET VAN HET DEBAT 248

Goede manieren 248 – Maidenspeech 250 – Binnen- en buitenhof 253 – Oorlog in Atjeh 255 – Geen blauwdruk 257 – Wrijving 259 – De jonge koningin 260 – *Arm Friesland* 263 – Jan Schaper 266 – Willem Vliegen 268 – Kiesrecht 271 – *Woorden van vrouwen* 274 – Sociale hervormingen 276 – Oorlog en vrede 280 – Legerwetschandaal 283 – De vis wordt duur betaald 285 – De oogst van vier jaar 287

7. Pleiter in de zaak-Hogerhuis (1897-1900)

'DIT STINKT VAN KLASSENHAAT' 292

Inbraak in Britsum 292 – Friese kranten 294 – Speerpunt 296 – Proces Hoitinga c.s. 299 – Belediging 301 – Veroordeeld wegens smaad 302 – Revisieproces 304 – *À la guerre comme à la guerre* 305 – De bak in 307 – Liebknecht als voorbeeld 310 – Buitenparlementair activist 311

8. Mikpunt van de 'intellectuelen' (1900-1902)

EERST LEVEN, DAN DE THEORIE 313

Nieuwe geluiden in een nieuwe eeuw 313 – Een toekomstdroom
315 – De naam moet zijn: *Het Volk* 317 – Nynke van Hichtum 322 –
Zwenking in Parijs 323 – Strijd met de 'intellectuelen' 326 – Boeren en
buitenlui 329 – Nederlaag tegen Talma 331 – Niet in de gemeenteraad
335 – Dode zielen 336 – *Meigave* van Dirk 339 – Vrije scholen 342
– Terug in de Kamer 346

9. Tacticus in tweestrijd (1903-1905)

DE SPOORWEGSTAKING ALS VUURPROEF 349

Arbeidsonrust 349 – Spoorwegstaking 351 – Roep om wraak 354 –
Dwangwetten 356 – Wat nu? 358 – Strijd om het gezag 361 – Verraad
365 – Spagaat 367 – Ontslagen 368 – Een handdruk 369 – Vechten of
wijken 371 – In en buiten de Kamer 373 – *Landerziehungsheime* 374 – De
Internationale in Amsterdam 376 – Troelstra en Kuyper 382
– De afrekening 388

10. Gescheiden en hertrouwd (1905-1908)

TWEE SJOUKJES 393

Een dubbele crisis 393 – Bekneld gevoel 394 – Dieuwke en Jelle 396 –
De weduwe van Dirk 399 – Cornélie Huygens 401 – Psalmen voor een
schoonmoeder 402 – Rustkuren 403 – Berg der Waarheid 404 – Brieven
aan Paul Geheeb 408 – Scheiding van tafel en bed 410 – Een platonische
relatie 412 – Nieuwe hoop 413 – Erfenis 415 – Dienstbode 417 – Hogere
machten 418 – Zinnelijke liefde 420 – Gekwetst maar grootmoedig 423
– Nieuw leven 426 – Tweede huwelijk 428 – *De vrouw van de agitator*
433 – Strindberg versus Ibsen 434 – Twee vrouwen 436

11. Zijne majesteit Pieter Jelles (1905-1909)

DE STRIJD OM HET LEIDERSCHAP 441

Gepasseerd bij *Het Volk* 441 – *Salonfähig* 443 – Revolutie in Rusland
445 – Wat bezielt Troeleman? 447 – Escalatie 451 – Het dilemma van
links 452 – Taks gang naar Canossa 456 – *Inzake partijleiding* 458 –
Nederlaag van de marxisten 460 – Neerlandia 461 – Dienstweigering
466 – Partijdiscipline 468 – Verzoening 470 – De Nacht van Staal 471 –
Met Lenin in Stuttgart 473 – Socialistisch poldermodel 476 – Nerveuze
tijd 480 – *De Tribune* 481 – *Verelendung* 482 – Wijnkopianen 484 –
Tot bloedens toe gesard 485 – Het Deventer congres 487

12. Ministeriabel, maar geen minister (1909-1913)

'TWEË ZIELEN IN MIJN BORST' 491

Het kindje 491 – Herleefd dichterschap 492 – *Pieter Jelles-jûnen* 496
– Bangmakerij 498 – Lintjesaffaire 499 – Afscheid van Henriette
Roland Holst 504 – Gegriefde vrienden 508 – Exit Henk Sneevliet
510 – Solist 511 – Nieuw beginselprogram 512 – Strijd voor kiesrecht
514 – Petitionnement 515 – Sociale wetgeving 520 – Verkiezingszege
524 – Huiver voor een coalitie 526 – Op bezoek bij Wilhelmina 529 –
Formateur Bos 533 – Tweeslachtige houding 537 – Huilkrimp 539 –
Duitse dreiging 543

13. Vredesduif in oorlogstijd (1914-1918)

IN DE HEL GELOGEERD 546

Zedelijk geschokt 546 – Geen pacifist 547 – Oorlog tegen de oorlog
548 – Serajevo 550 – Jaurès vermoord 551 – Godsvrede 554 –
Vaderlandsliefde 557 – Multi-etnische samenleving 558 – Zeisbeweging
559 – Vliegen contra Troelstra 560 – Bezoek van Scheidemann 562 –
Bemiddelaar 563 – Bij minister Zimmermann 565 – Camille Huysmans
567 – Kopenhagen 568 – *Deutschfreundlich?* 570 – Broze godsvrede
573 – Vredeskredieten 576 – Inzinking 577 – Hand der verzoening
581 – Zimmerwald 583 – Depressie 585 – De Haagse conferentie
587 – Verenigde Staten van Europa 589 – Een zondag in Laren 591 –
Stockholm 1917 592 – Voorconferenties 595 – Oktoberrevolutie 600 –
Het einde van 'Stockholm' 602 – Omringd door spionnen 603 – Niet
gelukt, toch zinvol 607

14. Oppositieleider (1917-1918)

KIESRECHT ZONDER DOORBRAAK 610

Leermeester en leerling 610 – Vrouwenkiesrecht 611 – Kroon
op het werk 613 – Vrijheid van onderwijs 614 – Pacificatie 615 –
Antiparlementaire stroming 617 – Buitenlandse en koloniale zaken
619 – Nationaal kabinet 621 – Staatssocialisme 622 – Revolutionair
parlementarisme 624 – Hongeroproer 626 – Verkiezingsstrijd 629 –
Een halve overwinning 631 – Oppositieleider 633 – Waarschuwing aan
Wilhelmina 635 – Tweesprong 636

15. Revolutionair volkstripuun (1918)

GRIJPT DE MACHT 638

Apocalyptische stemming 638 – Mouterij in de Harskamp 639 – De
grote taak 641 – Ontslag van de opperbevelhebber 642 – Keizerlijke
asielzoeker 644 – Burgemeester Zimmerman 647 – Geen rugdekking

648 – Tegenmaatregelen 650 – Opzienbarend nieuws 652 – Recht uit het hart 654 – Bereid te sterven 658 – Zorgen ten paleize 662 – Doden en gewonden 665 – Leger en vloot 668 – Kentering 669 – Contrarevolutie 672 – Gebroken mens 673 – De vergissing 675 – Oranje op het Malieveld 680 – Ondergedoken 682 – Linkse retoriek 685 – Vier premiers 687 – Het resultaat 690 – Leve de man die zich vergiste 693

16. Linksbuiten (1919-1924)

NOG EENMAAL BRULT DE LEEUW 697

Veerkracht 697 – Burgeroorlog in Berlijn 699 – Dreigende scheuring 700 – Op het tweede plan 701 – Te gast bij een miljonair 703 – Bongers waarschuwing 704 – Eenheidscongres 706 – Wethouders 708 – Actie tegen ‘Versailles’ 710 – Eindelijk vrouwenkiesrecht 711 – Burgerwacht en beurtzang 712 – Het politiek systeem 714 – Luzern 716 – Socialisatie 717 – Opnieuw hoofdredacteur 719 – Twee miljonairs 722 – Linkse koers 724 – Johan Winkler 725 – Volkenbond 726 – Antirevolutiewet 727 – Genève 729 – Wenen 731 – Antimilitarisme 733 – Koninklijk stamboekvee 735 – Rede tegen Bolland 737 – Slappende commissie 739 – Laatste verkiezingen 741 – Kleerscheuren 744 – Conflict met NVV 745 – Vlootwet 746 – Geen formateur 752 – Malaise 755

17. Revolutionair in ruste (1924-1930)

POLITIEK TESTAMENT 758

Naderend afscheid 758 – Zwanenzang 760 – Kroonprinsen 761 – Scheidende loods 763 – *Lêste blink* 765 – Huldiging 766 – Troelstra-oord 771 – Een beetje gist 772 – Directeur 776 – Friese krachtbron 777

18. Autobiograaf (1926-1930)

DE MYTHE 781

Beeldvorming 781 – Zielkundige zelfstudie 782 – Querido 784 – Beroerte 785 – Secretarissen 789 – Research 792 – Foto's 793 – Gevoeligheden 796 – Feiten en meningen 798 – Wiardi Beckman als co-auteur 801 – Vrienden 803 – Familie 806 – De mythe 809 – Balans 812 – Ziekte en overlijden 814 – Begrafenis 816

Archieven 821

Bibliografie van Troelstra 825

Literatuur 833

Afkortingen 850

Noten 851

Zaakregister 936

Personenregister 956

Inleiding

Zeven jaar heb ik mij verdiept in de lotgevallen en drijfveren van de hoofdpersoon van dit boek, Pieter Jelles Troelstra, maar slechts eenmaal heb ik hem – in een droom – ontmoet. Haarscherp zag ik hem voor me, zittend achter zijn bureau. Hij keek me indringend aan en zei met een fijn glimlachje: ‘Ach, ziet u dat zo?’

Deze nachtelijke verwerking van mijn dagelijkse arbeid illustreert de voortgaande dialoog tussen de biograaf en zijn ‘held’. Die vragende blik van de gebiografeerde herinnerde mij aan de opdracht die ik mijzelf had gegeven om de dichter-politicus Pieter Jelles Troelstra met open vizier tegemoet te treden, met oog voor zowel kwaliteiten als tekortkomingen, steeds bereid het beeld bij te vijlen op basis van nieuwe informatie. Want zoals voor alle historische studies geldt ook voor deze biografie dat het gesprek met het verleden altijd doorgaat.

Veel mensen hebben mij via publicaties of mondeling tegen Troelstra gewaarschuwd. Met zo’n onsympathiek mens kon niemand het zeven jaar uithouden. Mijn hoofdpersoon zou bovendien een ondoordringelijk vat van tegenstrijdigheden zijn. Daar kwam bij dat de gigantische hoeveelheid bronnenmateriaal en secundaire literatuur een min of meer complete biografie bijna onmogelijk maakte. Door dit alles waren eerdere pogingen om Troelstra te biograferen gestrand. Waar begon ik aan?

Juist die tegenwerpingen intrigeerden mij. Een gecompliceerd karakter is voor een biograaf een goudmijn die het levensverhaal alleen maar boeiender maakt. Dat er zoveel bronnen en secundaire publicaties waren, leek me aantrekkelijk omdat die tegenwicht konden bieden aan de zuigkracht van de vierdelige *Gedenkschriften* waarin Troelstra een gedetailleerd zelfportret heeft geschilderd.

Ik ben tamelijk blanco aan het werk gegaan. Ik kende Troelstra slechts oppervlakkig doordat ik in mijn boek *Journalisten in Nederland – een persgeschiedenis in portretten* (2002) al een hoofdstukje aan zijn journalistieke werk had gewijd. Maar zijn Friese gedichten kende ik nog niet en van zijn politieke loopbaan wist ik niet veel meer dan wat in de handboeken stond. Hij was de grondlegger en gedurende dertig jaar leider van de Nederlandse sociaal-democratie, maar in het collectief geheugen van Nederland stond hij vooral te boek als de man die zich in 1918 had ver-

gist door met revolutie te dreigen in een land dat van nature antirevolutionair lijkt.

Het materiaal waaruit ik kon putten om leven en werk van Troelstra te reconstrueren was inderdaad overvloedig. Zijn eigen archief in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis beslaat zo'n vijf meter, niet alleen officiële stukken maar vooral persoonlijke notities, manuscripten en ongeveer duizend brieven. Ook archieven van derden bevatten brieven van en aan Troelstra, bij elkaar nog zo'n zevenhonderd. De ontdekking van een omvangrijke briefwisseling tussen Troelstra's eerste vrouw en de pedagoog Paul Geheeb in een Zwitsers schoolarchief wierp nieuw licht op het eerste huwelijk, het gezinsleven en de echtscheiding.

Daarnaast leverde veertig jaar journalistieke arbeid voor kranten en tijdschriften meer dan duizend – vaak zeer persoonlijk geschreven – artikelen op over de meest uiteenlopende onderwerpen. De talloze – vaak urenlange – redevoeringen die Troelstra in een periode van bijna dertig jaar hield zijn terug te vinden in de Handelingen van de Tweede Kamer, in de notulen van partijcongressen en in de minutieuze krantenreportages van die tijd. Van ongeveer zeshonderd optredens in bijna tweehonderd Nederlandse dorpen en steden zijn verslagen bewaard.

En dan was er nog een stortvloed aan secundaire literatuur. Alleen al de rij (auto)biografieën van en over tijdgenoten beslaat verscheidene boekenplanken. Een van de meest recente aanwinsten is de biografie over Troelstra's eerste vrouw, Sjoukje Bokma de Boer (Nynke van Hichtum) door Aukje Holtrop, ooit mijn collega op de redactie van *Trouw*, nu mijn duo-biograaf.

Het is waar dat Troelstra's eigen *Gedenkschriften* grote invloed hebben gehad op de beeldvorming. Al in zijn jeugd schiep hij via gedichten een imago van zichzelf, dat hij sindsdien steeds verder heeft gecultiveerd. Hij acteerde en poseerde, verkleedde zich en speelde rollen. Hij weefde een levensverhaal waarin *Dichtung und Wahrheit* soms moeilijk te onderscheiden zijn.

Ook al moeten we sommige verhalen van Troelstra over zijn jeugd en studententijd, zijn eerste huwelijk of zijn eindeloze ruzies met partijgenoten met een korrel zout nemen, de *Gedenkschriften* blijven een belangrijke bron. Ook de manier waarop iemand zijn eigen leven ervaart of presenteert behoort immers tot het domein van de biografie. Dat geldt zeker voor iemand als Troelstra, die niet alleen als dichter maar ook als politicus zijn eigen persoon op de voorgrond stelde.

Gelukkig zijn veel details controleerbaar doordat ook anderen erover hebben geschreven. Vanaf het moment dat hij het toneel van de nationale en internationale politiek betrad, is er een overvloed aan onafhan-

kelijke bronnen waaraan men Troelstra's eigen verhalen kan toetsen. Zo konden ook tegengeluiden een plaats krijgen in de meerstemmige partituur van zijn leven.

Daar komt bij dat Troelstra's *Gedenkschriften* mede gebaseerd zijn op grondige research van zijn secretarissen, met name van H. B. Wiardi Beckman, die vanaf het tweede deel min of meer co-auteur was en – na Troelstra dood in 1930 – het vierde deel zelfstandig voltooide. Het onderliggende materiaal is doorgaans in archieven terug te vinden. Het aantal feitelijke fouten blijkt dan ook gering. Wel is er sprake van een subjectieve weergave van gebeurtenissen, maar dat mag in een autobiografie.

In de eerste twee hoofdstukken moest ik soms zwaarder op Troelstra's autobiografie leunen dan wenselijk is, al waren er ook voor die vroegste periode wel bronnen die hem tegenspraken. Vanaf het derde hoofdstuk lukte het beter om het verhaal primair te schrijven vanuit andere bronnen en pas daarna de *Gedenkschriften* te raadplegen. Waar nodig kon ik dan Troelstra's eigen visie op de gebeurtenissen toevoegen. Dat hij die pas veel later optekende, is geen bezwaar zolang de lezer in de gaten houdt dat het hier om een interpretatie achteraf gaat.

Hoe nauwgezet mijn bronnenonderzoek ook was, een biografie blijft een *reconstructie* van de werkelijkheid. Door de manier waarop de biograaf het beschikbare materiaal selecteert, van context en samenhang voorziet en interpreteert, zet hij een eigen stempel op het verhaal. Maar hij moet de lezers niet voor de voeten lopen; zij moeten hun eigen conclusies kunnen trekken. Pas in de samenvatting aan het eind van een hoofdstuk geef ik iets meer van mijn eigen invalshoek prijs. De lezer heeft dan genoeg materiaal in handen om mijn oordeel te kunnen wegen.

In het laatste hoofdstuk komt de mythevorming rondom Troelstra aan de orde, waarin hij zelf een groot aandeel heeft gehad. Dat is ook de plaats om de balans op te maken en een poging te doen mythe en werkelijkheid te ontrafelen. Dan zal ook blijken welke invloed Troelstra heeft gehad op het politieke bestel in Nederland in het algemeen en de sociaal-democratie in het bijzonder.

Maar een biografie kent ook beperkingen, al is het maar omdat de biografische optiek van één persoon al gauw tot blikvernauwing leidt. Door deze ene persoon de hoofdrol te geven worden zijn mede- en tegenspelers op het toneel vanzelf veroordeeld tot bijrollen. Hoeveel dit boek ook vertelt over de geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie, primair is dit de levensgeschiedenis van één man.

Mijn voornaamste doel was het beeld van Troelstra weer de frisse kleuren te geven die het tijdens zijn leven had. Te lang is de blik verduis-

terd door vernislagen die zijn aangebracht door zowel bewonderaars als tegenstanders. Ook de verzuiling die de Nederlandse geschiedschrijving tot ver in de twintigste eeuw kenmerkte, heeft daartoe bijgedragen. Terwijl zijn trouwe navolgers hem verheerlijkten, hebben zijn tegenstanders zijn tekortkomingen eindeloos uitvergroot.

Het 150ste geboortejaar van Troelstra is een geschikt moment om de confrontatie met de grondlegger van de Nederlandse sociaal-democratie opnieuw aan te gaan. Ik hoop dat deze biografie de lezer in staat stelt Troelstra's drijfveren en de dynamiek van zijn tijd beter te begrijpen. Daarbij zal niet elk raadsel worden opgelost, want de kern van iemands persoonlijkheid onttrekt zich in laatste instantie aan de waarneming.

Wat mijzelf betreft, zeven jaar heb ik met groot plezier aan deze biografie gewerkt en dat zou niet mogelijk zijn geweest als Troelstra mij niet steeds opnieuw had verrast door zijn veelzijdigheid. Natuurlijk heeft hij mij ook wel geërgerd, maar als biograaf was ik toch vooral dankbaar dat de hoofdpersoon van mijn verhaal zo'n originele figuur was, zijn onhebbelijkheden inbegrepen. De herbeleving van dit voltooide leven heeft mij vaak een gevoel van historische sensatie gegeven – alsof ik het zelf meemaakte. Mijn grootste voldoening zou het zijn als de lezer dat bij tijd en wijle navoelt.

Dank

Dit project was niet uitvoerbaar geweest zonder de hulp van zeer veel anderen. Ik denk in de eerste plaats aan de tientallen medewerkers van bibliotheken en archieven in binnen- en buitenland. Vooral de medewerking die ik kreeg van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam en van Tresoar in Leeuwarden was essentieel voor mijn onderzoek. Beide instituten zorgden ook voor illustratiemateriaal.

Daarnaast kreeg ik advies en commentaar van deskundigen die ik over bepaalde onderdelen raadpleegde. Vrienden en bekenden, maar soms ook totaal onbekenden stuurden mij tips en materiaal. Ik zou pagina's kunnen vullen met hun namen en bijdragen, maar ik hoop dat zij ook zonder zo'n opsomming overtuigd zijn van mijn dankbaarheid.

De grootste dank ben ik verschuldigd aan de zeven meelezers die eerdere versies van het manuscript hebben voorzien van kritisch commentaar. De – inmiddels – emeriti hoogleraren Jan Bank (Universiteit Leiden) en Piet de Rooy (Universiteit van Amsterdam) hebben mij met hun deskundige opmerkingen vaak voor struikelen behoed en – positiever gezegd – geprikkeld tot nader onderzoek. De betrokkenheid van twee

zo breed georiënteerde historici bij dit project heeft vooral in het begin mijn zelfvertrouwen versterkt. Bij de selectie en interpretatie van het vele bronnenmateriaal waren zij een onmisbare steun.

Ook Tineke Steenmeijer-Wielenga, oud-directeur van het Fries Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, en Johan Frieswijk, voormalig medewerker van de Fryske Akademy, hebben het complete manuscript kritisch doorgelezen. Tineke Steenmeijer heeft vooral hiaten in mijn kennis van de Friese taal en literatuur aangevuld. Op Johan Frieswijk kon ik mij verlaten als het ging om de sociale geschiedenis, met name van Friesland.

Mijn broer Koos Hagen en mijn vrouw Jetty Hagen-Kraan, beiden oud-docent, hebben niet alleen het rode potlood gehanteerd om onnauwkeurigheden aan te strepen, maar mij ook doorlopend aangespoord om stijl en compositie te vervolmaken. Hun waarschuwingen in de kantlijn tegen wijdlopigheid hebben zeker bijgedragen aan de leesbaarheid.

Als laatste klankbord fungeerde Michel van der Waart, redacteur van uitgeverij De Arbeiderspers. Toen hij de tekst voor het eerst onder ogen kreeg, was daar al veel aan geschaafd. Toch heeft ook zijn commentaar nog tot verbeteringen geleid. Ook andere medewerkers van De Arbeiderspers dank ik voor hun aandeel in deze omvangrijke productie.

De literatuurlijst van dit boek vermeldt de vele historici die de afgelopen eeuw in monografische studies mijn pad hebben geëffend. Ik heb veel profijt gehad van al dat voorwerk, maar ik ben deze auteurs vooral dankbaar dat zij het mooiste van alles – het schrijven van een omvattend levensverhaal van Pieter Jelles Troelstra – aan mij hebben overgelaten.

Amsterdam, oktober 2009

Piet Hagen

I. Jeugd in Friesland (1860-1882)

HEITELÂN

*Yn kringen leit it libben om ús hinne,
it húsgesin, it heitelân, de wrâld.^{1*}*

Sporen

Net buiten de stadsgracht van Leeuwarden herinnert slechts een povere gedenksteen op Zuidvliet 158 aan het huis waar Pieter Jelles Troelstra op 20 april 1860 ter wereld kwam. Het oorspronkelijke pand is afgebroken, de vliet gedempt, het pittoreske bruggetje tegenover het huis verdwenen. Maar aan de voet van de 16de-eeuwse Oldehove staat wel een standbeeld dat Troelstra eert als dichter en staatsman, als ‘trou soan fan ús folk, sjonger fan ús liet, strider foar ús rjocht’ [trouw zoon van ons volk, zanger van ons lied, strijder voor ons recht].²

Voor weinig politici zijn zo veel standbeelden opgericht als voor Troelstra. Ook in zijn woonplaatsen Stiens en Utrecht staan gedenktekens. Bovendien kreeg hij als een van de weinige parlementariërs een plaats in de eregalerij van de Tweede Kamer. Een kopie van dat beeld siert het PvdA-kantoor in Amsterdam. Maar het grootste standbeeld staat in het Westbroekpark in Scheveningen, de plaats waar hij het langst heeft gewoond. De leider oogt triomfantelijk binnen een strak gestileerde poort. Het voor Nederlandse begrippen megalomane beeld is een eerbetoon aan de man die meer dan dertig jaar aanvoerder was van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, de voorloper van de Partij van de Arbeid.³

Troelstra's betekenis voor de Nederlandse politiek in het algemeen en de sociaal-democratie in het bijzonder kreeg in 2006 opnieuw erkenning, toen voor het Friese provinciewapenkleed in de vernieuwde Ridderzaal enkele strofen van zijn gedicht *In nije tiid* [Een nieuwe tijd] werden verkozen. Daarmee drong zijn oproep tot bewustwording aan de in 1890 nog onmondige arbeiders door in de zaal waar jaarlijks op prinsjesdag een nieuwe zitting van de volksvertegenwoordiging wordt geopend. Die erkenning is des te opvallender omdat Troelstra vanwege het drie-

* In kringen ligt het leven om ons heen, / het huisgezin, het vaderland, de wereld.
(Voor het Fries wordt de spelling van 1980 gevolgd, behalve in oude namen en titels.)

werf hoera voor de koningin deze plechtige vergadering altijd heeft geboycot.

Op de Algemene Begraafplaats in Den Haag, ergens tussen de graven van de liberaal J. R. Thorbecke en de antirevolutionair H. Colijn, bevindt zich de laatste rustplaats van de socialistische voorman. Een eenvoudige steen vermeldt niet meer dan de namen van hem en zijn tweede vrouw met hun geboorte- en sterfdata. Voor Pieter Jelles Troelstra: 20 april 1860 – 12 mei 1930.

Tussen die jaartallen ligt het leven waaraan deze biografie is gewijd. Het is het verhaal van een politicus die ook dichter, advocaat en journalist was, realist en romanticus tegelijk, een groot parlementariër – maar wel een die met revolutie dreigde. Mede daarom werd hij door velen verhuisd, maar als volkstribuun die opkwam voor de arbeiders bleef hij tot ver na zijn dood geliefd bij zijn achterban.

Friese afkomst

In de vierdelige *Gedenkschriften* die Troelstra in zijn laatste levensjaren schreef, heeft hij veel werk gemaakt van zijn Friese familiegeschiedenis. Om aan te tonen dat hij ‘uit de massa der naamloze werkers voor hun dagelijkse brood’ is voortgekomen, gaat hij terug tot 1744.⁴ Toen kochten zijn voorouders Jelle Jentjes en Rints Gerrits een boerderij in het gehucht Ter Oele [aan de Welle], in het merengebied ten zuiden van Sneek. Een houten klokkenstoel herinnert nog aan het kerkhof waar zij begraven liggen. In het gedicht *Teroele* noemt Troelstra dit oude plekje heilige grond: *Hjir het de foarfaar bodde / Sa swier foar it deistige brea.*⁵ [Hier heeft het voorgeslacht gezwoged / Zo zwaar voor het dagelijks brood.]

Twee maal werd de veestapel van Jelle Jentjes getroffen door de runderpest. Daardoor werd hij gedwongen zijn boerderij te verruilen voor een kleinere. Na zijn dood moest ook die verkocht worden. Zijn zoon Jentje Jelles was evenmin voorspoedig en toen hij de huur niet meer kon opbrengen, verhuisde hij naar Sloten. Hij leefde er van de bedeling en stierf in armoede – voor zijn verre nazaat Pieter Jelles een treffend voorbeeld van de proletarisering van het boerengeslacht waarvan hij afstamde. Jentjes zoon Jelle werd beurtschipper in Lemmer en nam daar in 1812, toen de Napoleontische wetgeving achternamen vereiste, de familienaam Troelstra aan, als herinnering aan Ter Oele.⁶

Toen Jelles zoon, de scheepstimmerman Pieter Jelles Troelstra, na een ongeval op de werf overleed, liet hij een vrouw na met drie zoons. De oudste van hen, Jelle Troelstra (1833-1906), de vader van de hoofd-

Vader Jelle Pieters Troelstra.
Moeder Grietje Dirks Landmeter.

persoon van deze biografie, moest al jong helpen om de kost te verdienen. Voordat hij 's morgens naar school ging stond hij bij een goudsmid oorijzers te wassen. Op zijn negende ging hij van school om te werken op het postkantoor en daarnaast was hij ook nog hulpje van de belastingontvanger en de griffier van het kantongerecht. Toen hij iets ouder was, bestudeerde hij in zijn vrije tijd de belastingwetten en leerde hij zichzelf Frans, Duits en Engels. Op z'n twintigste lukte het hem een baan in Leeuwarden te krijgen als klerk bij de belastingen. Weer een paar jaar later werd hij meter-taxateur van de turf bij de belastingdienst in Harderwijk, gemeente Tietjerksteradeel.

Ook Piets moeder, Grietje Dirks Landmeter (1837-1871), stamde uit een boerenfamilie, afkomstig uit de Stellingwerven, een arme streek in het zuidoosten van Friesland. Haar vader was opgeklommen tot hoofd van een lagere school in Lemmer, waar hij tevens koster was. Haar moeder zou sterven aan tuberculose en ook Grietje zelf had een zwakke gezondheid.

Vader Jelle Troelstra schreef in zijn jeugd al gedichten en toneelstukken, maar was in het dagelijks leven meer een verstandsmens, iemand die vooruit wilde komen. Hij was van huis uit hervormd maar kwam vroeg in aanraking met de vrijdenkers. Pasten zijn vroegste gedichten

nog in de traditie van het calvinisme, in het gedicht *Waar is de hemel?* dat hij in 1856 publiceerde in *De Dageraad*, het tijdschrift van de vrijdenkers, was God ineengeschrompeld tot de stem van het eigen geweten. De hemel was beeldspraak voor het menselijk streven naar geluk.

Via de vrijdenkerij belandde Jelle Troelstra later bij de orde der vrijmetselaren. Hij geloofde niet in een hogere ethiek die het exclusieve eigendom was van een groep, maar de ordeleer met haar nadruk op deugd en plicht gaf voor zijn gevoel wel tegenwicht aan het moderne materialisme. Hij vond er een inspiratiebron in voor het sociale leven. Zijn kinderen zou hij later opwekken tot een ‘religieus, godsdienstig gemoedsleven dat ons het onreine doet verachten en ons bezielt met humane beginselen’.⁷

Jelles verloofde Grietje Landmeter las ook in de blaadjes van *De Dageraad*, maar ze raakte er vooral door in verwarring. Omdat ze moeite had met de godheid van Christus kon ze geen belijdenis doen bij de rechtzinnige dominee in Lemmer. Daarom zocht ze haar toevlucht bij een dominee van de moderne richting in Wijckel. Grietje liet haar aanstaande man weten dat zij het geloof in God als ‘Almachtige’ niet wilde opgeven. Als het niet mogelijk was samen te knielen voor God was het misschien beter de relatie te verbreken. Kennelijk dacht Jelle er anders over en wist hij zijn verloofde te overtuigen. Zo trouwden Grietje en Jelle op 8 mei 1859. Ook al gingen ze niet meer naar de kerk, bij alle verhuizingen die volgden bleven zij voor de burgerlijke stand Nederlands Hervormd.⁸

Bovenhuis

Op 20 april 1860 om half tien ’s avonds werd Pieter Jelles geboren op een bovenhuis aan het Zuidvliet in Leeuwarden. De volgende dag deed Jelle Troelstra, officieel woonachtig te Hardegarijp, bij de burgerlijke stand van de Friese hoofdstad aangifte dat ‘in de alhier tijdelijk door hem bewoonde huringe’ een zoon was geboren. De geboorteakte vermeldt alleen de voornaam ‘Pieter’ en niet het patroniem Jelles [zoon van Jelle].⁹

De zilveren geboortelepel van Pieter Jelles is bewaard gebleven en ook het bewijs van zijn koepokinenting door geneesheer-heelmeester A. Frijda. Maar verder weten we van de eerste levensjaren niet veel meer dan dat het gezin nogal vaak verhuisde. Volgens het bevolkingsregister keerden de ouders vlak na Piets geboorte terug naar Hardegarijp, maar al na een jaar vertrok de familie naar Koudum, een dorpje tussen Workum en Lemmer. Daar werkte Piets vader als meter-taxateur der turf voor de belastingdienst. Totdat steenkool die rol overnam, was turf de voor-

naamste brandstof. De turf werd vanuit de veenderijen via kanalen door de hele provincie vervoerd, voor een deel ook naar andere provincies.¹⁰

Het gezin breidde zich uit: Piet kreeg een eerste zusje, Haukje, en tante Renskje, een jongere zus van zijn moeder, kwam inwonen om te helpen in de huishouding. Van Koudum ging het gezin naar Drenthe, een vreemde sprong in de oer-Friese familiegeschiedenis, maar nodig voor de carrière van Piets vader. Als commies bij de belastingen in Assen ontwierp hij een nieuw administratiesysteem, dat landelijk werd ingevoerd. Mede daardoor maakte Jelle Troelstra snel promotie en kreeg hij een baan bij de provinciale directie in Leeuwarden. Opnieuw moest er verhuisd worden en tante Renskje ging mee. Eerst woonde het gezin aan de Tuinen, later opnieuw aan het Zuidvliet, in hetzelfde huis waar Piet was geboren, maar nu bewoonden ze het hele huis. Renskje was inmiddels teruggekeerd naar Lemmer omdat ze ging trouwen. Voor het eerst kon het gezin zich een inwonende dienstbode veroorloven.¹¹

Beide ouders beheersten het Fries, maar de brieven die zij elkaar in hun verlovingstijd schreven waren in het Nederlands gesteld. In de eerste jaren van hun huwelijk spraken de ouders nog wel Fries met elkaar, maar eenmaal in Leeuwarden gingen ze over op Nederlands. De kinderen pikten wel het 'Luwarders' op, ook wel stadsfries genoemd. Toen zij groter waren en naar de middelbare school gingen, werd thuis Nederlands gesproken. Maar als Piets vader gedichten, liederen of toneelstukken maakte, bediende hij zich van het Fries.¹²

In Leeuwarden bezocht Piet de bewaarschool aan de Tuinen. De school ging uit van het Nut, voluit de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, opgericht in 1784, die in heel het land scholen, bibliotheken, woningbouwverenigingen, spaarbanken en andere instellingen beheerde. In de winter had Piet soms zo'n last van wintervoeten, dat de dienstbode hem naar school moest dragen. Behalve een kleuterjuf was er ook een *broekophynster*, die het bewind voerde in een pijpenlavormig toilet waar meerdere kinderen tegelijk konden zitten. Volgens zijn eigen herinnering leerde Piet op de bewaarschool versjes zingen, netten breien en schrijven met ganzenveren. Maar je kon er ook spelen met houten gewiertjes. Thuis vermaakte Piet zich onder andere met *berneprintsjes*, kinderplaatjes van dieren en clowneske figuren.¹³

Na de kleutertijd volgde de tussenschool, een onderwijsvorm tussen de gratis armenschool voor bedelden en de burgerscholen voor welgestelden in. Het schoolgeld bedroeg een stuiver of dubbeltje per week.¹⁴ De lessen vaderlandse geschiedenis aan de hand van kleurrijke vertelplaten aan de wand van het klaslokaal maakten op Piet een blijvende indruk.

Hoewel zijn moeder een neiging tot piëtistische vroomheid had en er de eerste jaren voor het eten nog gebeden werd, was er nauwelijks sprake van een religieuze opvoeding. In zijn *Gedenkschriften* vertelt Troelstra een paar anekdotes, waaruit zou blijken dat hij als klein kind al twijfelde aan het bestaan van God. Als God alles wist, waarom liet hij het dan regenen op de dag dat Piet een nieuw pakje droeg? Zo zou hij als kind al vermoed hebben dat er iets niet klopte. Dat idee be kroop hem ook toen hij een paar jaar later de zondagsschool bezocht. Toch zou Troelstra in zijn *Gedenkschriften* bekennen dat ‘diepe religieuze gevoelens’ zijn leven kenmerkten.¹⁵

Al vroeg werd Piet met de dood geconfronteerd. Toen oma Troelstra uit Lemmer ernstig ziek werd en niet meer op zichzelf kon wonen, trok ze in bij haar zoon in Leeuwarden. Piet en zijn oudste zusje hielpen haar soms bij het op bed leggen van haar krachteloze benen. Dat bed stond midden in de huiskamer. Toen ze eind 1864 overleed werd ze daar ook opgebaard. Aan haar wasbleke gelaat hield Piet een ‘schimachtige’ herinnering over.¹⁶

Het oude dorp

Piet was negen toen zijn vader een benoeming kreeg als ontvanger der belastingen in de gemeente Leeuwarderadeel, die toen alle dorpen rondom Leeuwarden omvatte. Het gezin, inmiddels uitgebreid met een tweede en derde dochter, Trijntje en Rensje, verhuisde naar Stiens, zeven kilometer ten noorden van Leeuwarden. Stiens is de plaats waaraan Pieter Jelles zijn hart verpandde. Nog als 49-jarige wijdde hij er een gedichten-cyclus aan.

Ald doarp, dêr sjochste my werom,
Nei rju geswalk om fierren;
As bernstje gyng ik by dy wei,
No haw ik grize hierren.^{17*}

Lang geleden grensde Stiens aan de Middellzee, maar in de tijd dat Pieter Jelles er kwam wonen, was het dorp aan alle kanten omgeven door vruchtbare weiden en bouwland. Met bijna tweeduizend inwoners was Stiens het ‘aanzienlijkste’ dorp van de gemeente. Sinds enige tijd was de weg naar Leeuwarden verhard. Zoals in zoveel terpdorpen in het noor-
*Oud dorp, nu zie je mij weerom, / na veel gezwalk in den vreemde; / als kind ging ik bij je vandaan, / nu heb ik grijze haren.